

สำนวนภาษา

สำนวนภาษาในบทละคร เรื่องอิเหนามีลักษณะที่เด่นด้วยประการต่าง ๆ แสดงถึงวัฒนธรรมในการใช้ภาษาของไทย โดยเฉพาะในกวีนิพนธ์ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นอิทธิพลของกวีโบราณ สมควรที่อนุชนจะได้ศึกษาและการศึกษาวรรณคดีที่สำคัญ ก็ควรจะพิจารณาถึงสำนวนภาษาคด้วย การศึกษาภาษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีที่นิยมกันมากที่สุดทั้งในอดีตและปัจจุบัน คือ การศึกษาภาษาในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงออกของความคิดและอารมณ์

การศึกษารวณคดีที่สนใจกันมากคือการศึกษาคำเปรียบทั้งนี้เพราะภาษาวรรณคดีโดยทั่วไปแล้วเป็นภาษาที่ตรงการความงามและความไพเราะในการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ประณีตกว่าภาษาที่ใช้กันทั่วไป กวีจึงนิยมใช้คำเปรียบในการสร้างอารมณ์สุนทรีย์¹

บทละคร เรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นเรื่องที่ได้เค้าเรื่องมาจากชวา ผ่านมาทางมลายูเข้ามาในไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศยุคลดรายกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงใช้ศัพท์ชวาเข้ามาปะปนอยู่ด้วย ศัพท์ที่ใช้นี้ทั้งศัพท์ที่เป็นของชวาแท้ ๆ และศัพท์ที่ได้อันมาจากภาษาสันสกฤต ในคานนี้หลวงกรุนิตพิศได้อธิบายที่มากกว่าได้สันนิษฐานเกี่ยวกับศัพท์ชวาไว้ว่า

¹เจตนา นาควัชระ, "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี," วรรณโวทยาการ (วรรณคดี) (พระนคร:ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 29-30.

"เป็นที่ทราบกันแล้วว่าในสมัยโบราณ ชาวชวานับถือคติธรรมและลัทธิทางศาสนา ตามแบบของชาวอินเดีย ชาวอินเดียได้เผยอิทธิพลเข้ามาอยู่เป็นครู อาจารย์ นำลัทธิศาสนา และภาษาเข้ามาด้วย พวกนี้เป็นพวกพราหมณ์ใช้ภาษาสันสกฤต ชาวชวาจึงได้รับภาษานี้เข้ามาใช้ในภาษาของตนด้วย และนิยมว่าเป็นภาษาสูง ภาษาของศาสนา คำของชาวอินเดีย (บาลี สันสกฤต) นับเข้าเป็นภาษาของชวาควย คำที่คงรูปและคงความหมายเดิมก็มี คำที่แปลงออกเป็นชวาก็มี คือ เพียงเอาคำภาษาสันสกฤตเป็นมูลฐาน เป็นเรื่องของภาษาขยายทั่ว คำใดเป็นคำสูง คำควรเคารพ หรือให้เกียรติเป็นมงคล ก็ใช้คำในภาษาสันสกฤตชื่อตัว ชื่อตำแหน่ง ยศศักดิ์ที่ได้รับแต่งตั้งมักใช้ภาษานี้เป็นพื้น"²

ดังนั้นคำศัพท์ในอิเหนามีทั้งชื่อ ตำแหน่งของบุคคลในเรื่อง สถานที่และคำศัพท์ต่าง ๆ ซึ่งบางคำใช้เฉพาะในวรรณคดีเรื่องนี้ แต่บางคำใช้เป็นภาษาที่ยอมรับกันทั่ว ๆ ไป เช่น

กริช	หมายถึง	อาวุธชนิดหนึ่งมีสองคมใช้แทง
บุหงา	หมายถึง	ดอกไม้
บุหลัน	หมายถึง	ดวงเดือน
ยาหปี	หมายถึง	น่อง

ในคำศัพท์นั้นได้มีวิเคราะห์ไว้แล้ว คือ หลวงครุณิทธิพิศาล จึงจะไม่ขอกล่าวรายละเอียดในที่นี้

ก่อนที่จะพิจารณาสำนวนภาษาในคำต่าง ๆ ผู้อ่านควรจะเข้าใจก่อนว่าภาษาในบทละครเรื่องอิเหนานั้นเป็นภาษาเพื่อการแสดงเพราะวัตถุประสงค์ของผู้ทรงพระราชนิพนธ์นั้นเพื่อใช้เป็นบทละครรำ ในตำนานบทละครอิเหนาโลกลาวไฉว

² หลวงครุณิทธิพิศาล, "วิเคราะห์ศัพท์ชวาในบทละครเรื่องอิเหนา," ภาษาและหนังสือ (1 ธันวาคม 2512), หน้า 17-18.

บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เมื่อแต่งแล้วยังส่งประทานเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีไปลองชมกระบวนรำอีกชั้นหนึ่ง เล่ากันว่า เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีให้เอาพระฉายบานใหญ่มาตั้งแล้วทรงรำท่ามหอกพระเนตรในพระฉาย ปรีक्षाกับนายทองอยู่ นาย รุ่ง ช่วยกันแก้ไขกระบวนรำไปจนเห็นงามจึงเอาเป็นยุดี ถ้าชัคของบางที่ถึงกราบทูลขอให้แก้บทก็มี เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีทรงคิดกระบวนรำเป็นยุดีอย่างใดก็ทรงขอมิให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปหัดละครหลวงที่โรงละครริมถนน แล้วละครไปซ้อมถวายรัชกาลที่ 2 ทอดพระเนตร ทรงติเตียนแก้ไขกระบวนรำอีกชั้นหนึ่งจึงจะยุดีเป็นแบบแผน³

ดังนั้นลักษณะที่เห็นเด่นชัดในบทละคร เรื่องนี้ได้แก่การ เลือกคำที่เป็นนามที่เห็นภาพได้ทันที คำที่เป็นกริยาที่ทำทำได้ตามคำนั้นได้โดยง่าย และผู้ดูก็สามารถจะเข้าใจความหมายของคำซึ่งเจรจาโดยคำนั้นได้

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่ ลักษณะภาษาที่ใช้ในกวีนิพนธ์ เรื่องอิเหนามีศัพท์ทางนาฏศิลป์ซึ่งจะเข้าใจได้อย่างงดงาม อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของบทละครรำคือ ตอนที่ยาหรีนไปเยือนปันหยี่ และปันหยี่ไฉนางบำเรอของปันหยี่พ่อนรำถวาย

จึงรำพ่อนออกระทวยนวยนาด	บรรยาทร เยื้องกรายผายผัน
แล้วทิวลงลัดเดียวเกี่ยวพัน	รอเรียง เคียงกันเป็นแบบคายน
ท่าทวนทบทลบหลึกเลียง	นางจำเรียงจับระบำรำถวาย
หันเหียนเปลี่ยนแทรกไปข้างซ้าย	แล้วมายมาขวาทำท่าทาง
ซอนจิ้งหะระประเทาเคลาคลอง	เป็นท่านองมยเรศพ่อนทาง
เวียนระวันหันวงอยู่ตรงกลาง	ก้านนางนารีปรีดา

หน้า 827

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 149-150.

ศัพท์ที่ว่าโดยเฉพาะได้แก่ นวนาค บุรยาทร เยื้องกราย คีวง ทวนทมคลบ
หันเหียน ซ้อนจังหวะ ประเท้า มยุเรศพ้องทาง เวียนระวัน

ในคานสำนวนภาษา ผู้เขียนจะศึกษาเป็นสองลักษณะ คือ

1. สุนทรียภาพทางภาษา
2. การเสนอภาษาในการใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อ

สุนทรียภาพทางภาษานั้นจะศึกษาจำแนกออกเป็น

1. การเลือกใช้ถ้อยคำกระชับ
2. การเลือกใช้คำที่มีเสียงและความหมายไพเราะพิเศษ
3. เสียงของคำทำให้เกิดความหมายพิเศษ
4. การเล่นคำ
5. การใช้โวหาร
6. ความหยิ่งเห็นของกวี

ดังนั้นผู้เขียนจะกล่าวถึงลักษณะของสำนวนภาษาดังกล่าวมานี้เป็นลำดับไป

สุนทรียภาพทางภาษา

กวีนิพนธ์เรื่องอิเหนา เป็นเรื่องที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงบทละครซึ่งมีบังคับ สัมผัสในต่างกับการแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว การสร้างเสียงสัมผัสทำให้เกิดเสียงเสนาะและลีลาเหมือนดนตรี ทั้งยังก่อความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องและอารมณ์อีกด้วย ในการอ่านร้อยกรองผู้อ่านจะต้องคำนึงถึงความไพเราะของภาษา หรือที่เรียกกันว่า สุนทรียภาพทางภาษา ซึ่งจะพิจารณาได้หลายด้าน และผู้เขียนได้ใช้แนวทางที่รองศาสตราจารย์ กุหลาบ มลลิกะมาส⁴ ได้เขียนไว้ในเอกสารนิเทศการศึกษา คู่มือวิชาภาษาไทยเล่ม 3

⁴กุหลาบ มลลิกะมาส, "การสอนวิชาวรรณคดี," เอกสารการนิเทศการศึกษานับที่ 100 คู่มือวิชาภาษาไทยเล่ม 3 (พระนคร:หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, 2512), หน้า 260-264.

ประกอบการพิจารณา

สุนทรียภาพทางภาษาของกวีนิพนธ์เรื่องอิเหนา จะพิจารณาในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การใช้ถ้อยคำกระชับ การใช้ถ้อยคำกระชับเป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของกวีนิพนธ์สำคัญ บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาก็ได้รักษาคุณลักษณะนี้ไว้โดยสมบูรณ์ โดยใช้คำกระชับได้อย่างดีเด่น โดยเฉพาะในความบรรยาย คำทุกคำที่กวีเลือกสรรนำมาบรรจุลงในกลอนแต่ละวรรคเป็นคำที่มีความหมายที่ต้องการทั้งสิ้น ไม่มีคำฟุ่มเฟือย ถ้าตัดคำใดคำหนึ่งทิ้งจะไม่ได้ใจความสมบูรณ์ หรือจะไม่ได้ภาพที่ต้องการให้ผู้อ่านคิดเห็น

ตัวอย่าง ตอนที่บรรยายถึงผลลัพธ์ที่ประทับของบันทึยและผลลัพธ์ที่ประทับของระตูปุศลินา

ผลลัพธ์ระตูปุชานนี้
ขามละเมาะทุ่งหญ้าป่าแหมเลา

บันทึยอยู่ข้างละฟากเขา
ระยะทางพอเข้าวังวาย

หน้า 121

กลอนตอนนี้บรรยายให้ผู้อ่านวาทภาพผลลัพธ์ที่ประทับของบันทึยและระตูปุศลินา จากถ้อยคำในกวีนิพนธ์ผู้อ่านจะเห็นผลลัพธ์คนละฟากเขา และเพื่อให้ภาพในความคิดของผู้อ่านเด่นชัดขึ้น กวีได้กำหนดความห่างไกลของผลลัพธ์นั้นโดยใช้ถ้อยคำสันตเกิณความมาก กล่าวคือ ในการเดินทางจากที่พักของฝ่ายหนึ่งไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง ต้องผ่านภูมิประเทศที่เป็นป่าหยาบเล็ก ๆ ทุ่งหญ้า ป่าแหมป่าเลา และระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางจากเขาคูรงจนถึงยามสายประมาณสอง โมงเช้า

คลองหลอดแลลิวสุคตา
นาวาคาชายพายขึ้นล่อง

น้ำลงคงคาไม่ขอกเคื่อง
ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนื่อง

หน้า 5

เป็นการบรรยายให้เห็นสภาพของคลองหลอดที่มีขนาดยาวมากขนาด "แลลิวสุคตา"

เวลาหนาวน้ำไม่ถึงกับแห้ง มีพอกาแมกพายเรือขึ้นล่องคาชายกันแน่นเนื่อง

มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น
ฉลกรูปสิ่งสัตว์นานา

ลวนทองคำทำคั่นกันฝา
คุณเคนออกมาเหมือนจริง

หน้า 494

กลอนตอนนั้นบรรยายสภาพของถ้ำที่โอ้หนาให้สังคามระตาไปแต่งไว้เตรียมที่จะ
ลักนางบุษบา สภาพของถ้ำมีช่องว่างเป็น วุ้ง เว้ง ชับซอน มีฝาทำด้วยทองคำ

ถ้อยคำ "เป็นชะวาก วุ้ง เว้ง เชิงชั้น" เป็นคำกระชับมีความหมายเฉพาะ
เป็นคำเหมาะแก่ลักษณะถ้ำทำให้เห็นภาพพจน์ ในสมัยโบราณคนอยู่ไกลชัทธิธรรมชาติ ถ้อย
คำเหล่านี้ย่อมอยู่ในจินตนาการของคนทั่วไป เพราะได้เคยไกลชัทธิ รุจกัลักษณะชะวาก
วุ้ง เว้ง โดยทั่วกันแล้ว แต่ในสมัยปัจจุบันคนอยู่ทางไกลชัทธิธรรมชาติมากขึ้น เพราะวิทยาศาสตร์
ไกลเขามาทำลายลักษณะธรรมชาติหรือก็กั้นให้ทางไกลไป ฉะนั้นในการศึกษาวรรณคดีจึง
ควรจะคำนึงถึงลักษณะภาษาที่เสนอภาพพจน์เหล่านี้ด้วย

ส่วนประโยคที่ว่า "คุณเคนออกมาเหมือนจริงนั้น" ก็เป็นการใช้ถ้อยคำกระชับ
กว่าประสงค์จะให้ผู้อ่านผู้ศึกษาเห็นภาพสัตว์และสัตว์ประดับผนังถ้ำที่สวยงาม ผู้และสลักก็มี
ฝีมืออย่างสูง ใช้ถ้อยคำแสดงให้เข้าใจเพียงว่าภาพสัตว์เหล่านั้นดูประจักษ์ว่ามีชีวิตจริง ผู้
อ่านก็จะสร้างภาพหรือเข้าใจได้ว่ามีลักษณะงามเป็นเลิศ

ส่วนวณกลอนที่จะยกต่อไป เป็นการแสดงกริยาของตัวละครผู้อ่านจะเห็นภาพ
อากัปกิริยาของตัวละครแม้ในส่วนรายละเอียดต่าง ๆ ได้ชัดเจน

เห็นนกยกเพนียดขึ้นพาดพุ่ม
นกดอตัวรูคคะนอง

แอบสุมทุมเมียงหมอบขอบของ
การมรบริบรอกันเต็มคี่

หน้า 121

เป็นตอนที่ประสันตาไปตอก เมื่อเห็นนกที่จะตอกยกเพนียดขึ้นพาดพุ่มไม้ ตัว

ประสันตาเองคอย ๆ หมอบหลังพุ่มไม้คอยคุณก ซึ่งนกคอกขันครุกับมันกป่าเป็นอย่างดี

บ้างหลับตาคำขันน้ำหก

โค่นกระจกคันฉ่องฉากเขียน

บ้างละเมอเพอคลานวนเวียน

โค่เทียนจุดไฟเข้าไปพลัน

หน้า 195

เป็นตอนที่เฒ่าไปหานางมาหารยัศมี พวกนางกำนัลโค่นเทียนเสียดนางมาหารยัศมี ร้องเรียกจิ้งจางพากันลุกขึ้น บ้างก็หลับตาคำโค่นขันน้ำหก โค่นกระจกคันฉ่อง ฉากเขียน บ้างก็นอนละเมอ ลุกขึ้นคลานวนเวียน จนโค่เทียนจิ้งจุดไฟเข้าไป

เห็นระตอยเทากาวนิค

พระกรายกริชแทงออกตลอดหลัง

ลมลงควาดดินสิ้นกำลัง

มอดม้วยชีวังปลดปลง

หน้า 338

ตอนเฒ่าหาระตอยหมังกุหนึ่ง จากข้อความที่ยกมานี้ ผู้อ่านสามารถจะวาดภาพ การรบนี้แก่ท้าวกระตอยเทากาวนิคจิ้งหวะ จนเฒ่าไขกริชแทงออกทะลุตลอดหลัง ระตอยหมังกุหนึ่งล้มลง และสิ้นใจตาย

บ้างย่ำทำพลาณดี

บึงจืดมแกงพะเนงโก

สมันแก้วอ้อมพร้อมไว้

แล้วยกไปเลี้ยงเหล่าโยธา

หน้า 430

ตอนท้าวคานหาไปไซ้บนที่ภูเขาวิไลมาหารา ถึงเวลาเลี้ยงพวกวิเสททำอาหาร ประเภทต่าง ๆ มีทั้งยำ พลา ฉน บึง ทอด ต้ม แกง พะเนงโก นำเนื้อสมันมาทำอาหาร ประเภทต่าง ๆ ทั้งควัว แกงอัว แกงอ้อม เตรียมพร้อมที่จะยกไปเลี้ยงพวกทหาร ทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพอาหารชนิดต่าง ๆ ซึ่งนิยมใช้เลี้ยงคนหมู่มาก

ขุนช้างไล่ช้างเขาเสยสอย

เหยาเรือนใหญ่อยู่ไม่ทนไค

งวงกว้างาแห่งหลายไป

เสียงไม้ไผ่ผางดางลง

บางชั้นหลังคาเอาผ้าฟาด
บางตัดผ้าพันฟากกระซางตง

ตะกรอนำชำสาดแล้วทักส่ง
ยับลงควยกำลังโยชิ

หน้า 506

ตอนทหารดับไฟที่เกิดจากอิเหนา ไรทหารมาล้อมวางเพลิงเพื่อลักนางบุษบา ยู
อานจะแลเห็นภาพการดับไฟในสมัยนครโกสินทร์ ซึ่งไรช่าง เขาช่วยในการทำลายบ้านเพื่อ
ถักถนนเพลิง

ครั้งนี้ตกไรไคยาก
แต่เกือกจะรองก็ไม่มี

ลำบากชอกช้ำบทรี
จะเทียบยางจรลี้กลิด

หน้า 564

ตอนพรรณาดึงบุษบากับไฟเลี้ยง เมื่อถกลมหอบไปตกอยู่ที่กลางป่า กอຍคำพรรณา
ความสิ้น ๆ นั้นก็ความหมายกว้างขวางกว้างดาวเพียงว่าไม่มีแมรอนเท่า ซึ่งแสดงความ
ประสงค์ให้ยูอานเข้าใจว่าบุษบาต้องประสบความยากแค้นอย่างสาหัส

สำนวนกลอนบางตอนแสดงทั้งกริยาและความรู้สึกของตัวละครพร้อมกันไป

เมื่อนั้น
พิงศรีสซัดแค้นฤทัยนัก

จินตะหราว่าตีมีศักดิ์
สะบัดพัทตร์ฉินหลังไม่บังคม

หน้า 303

ตอนนางจินตะหราทราบข่าวอิเหนาจะไปเมืองคาหา นางจึงมีความรู้สึกโกรธมาก
ได้แสดงออกทางกริยา

งาแต่พระหัตถ์เขาไปชิต
ไม่รับต้ององคอนุชา

หฤทัยให้คิดเสนาหา
ความามบางควาเปล่าไป

หน้า 398

สำนวนกลอนตอนนี้เป็นตอนที่อิเหนาจะไปรับสี่ยะตราจากรตนางบุษบา เมื่อเห็น

พิภพร้างบุษบา อีเหนาตะลิ่งหลงจนไม่ไค้มองสี่ยะตรา จึงเกิดเป็นภาพคังกล่าวมาใน
กระบวนกลอน

ไ้เราอรอนฤทัยคังไฟกัลป์
ฉวยคว่าไค้กริชฤทธิรงค์

ไม่ทันบวนพระโอรุโสรจสรง
มาทรงพาชีลีลา

หน้า 887

ตอนนั้นที่ทราบว่าย่าทรนไหย กวีเสนาภาพตัวละครซึ่งมีความร่อนใจและแสดง
ความร่าเริง ถ้ากวีใช้คำพรรณนาความตรง ๆ บทกวีนิพนธ์ก็ยอมจะขาดรส ดังนั้นกวีจึง
ใช้ถ้อยคำสำนวนความแทน โดยกล่าวความแต่เพียงวาร์อนใจจนไม่ทันบวนปากอาน้ำไค้
ออกติดตามไปทันที

ลักษณะการใช้ถ้อยคำสำนวนเช่นนี้เป็นลักษณะสำคัญอย่างยิ่งของวงการกวีนิพนธ์
ของไทยนับแต่โบราณกาลมาแล้ว

2. การเลือกสรรถ้อยคำที่เป็เสีียงและความหมายไพเราะพิเศษ

ในการแต่งบทหรือกรอนมีคำจำนวนมากที่ไม่เหมือนกับคำที่ใช้กันในชีวิต
ประจำวัน เป็นคำที่ไพเราะมีความหมายลึกซึ้ง เช่น การเรียกหญิงผู้เป็นที่รักหรือคำแทน
ชื่อผู้หญิงจะใช้คำต่าง ๆ กัน

เมื่อนั้น
จิงตรัสว่าแก้วตายาใจ

พระโณมยงยืมแยมแจ่มใส
จะอายเหนียมพิไยณะนงรัก

หน้า 196

ถวิลถึงวนิดายั้งอวาร์ณ
กรกอด เชนยข้างไ้วหวางทรวง
เคลิ้มเคลนเหมือนจะเห็นกัลยา

พลางสะท้อนถอนใจไปมา
สำคัญว่าพมพวงควงยิหฺวา
พระหลงไหลใขอความามมอง

หน้า 65

ตรงกลางทางเขาวมาลัย

ฤๅติศาลเคื้อคคินโนวิญญาณ์

หน้า 68

ในลักษณะอักษรเสนาหา
มาแจ้งความ ทรมวียวิไลวรรณ

ของพี่ยาจรรีกกสิมปะหนัน
ควยณุกพันพิศวาสไมคลาคลาย

หน้า 90

ซาโบะจะขอเปลี่ยนสไบนาง

ไปชมพลงทางพักตร์ ยาหีย

หน้า 90

วาสนาสองราเราเคยคู่
จะสงวนชวนฉันทุกกวัน

โฉมทรูยารังเก็ยเจ็ยคณันท์
มีให้ ขวัญ เนตร น้อง ของ เคื่อง ใจ

หน้า 181

เจ้าเอยเจ้าควง ยิหวา
ใ้เห็น โฉม ฉาย เสี่ย คาย ครัน

คั้งหยาคฟ้ามาแตก ระยา หงัน
ดูใจ ไม่ ทัน คิด เอย

หน้า 361

โอบอุ้ม นง ลักษณ ไส ตัก ไว้
นาสา สุ บร สสุ มา ลี

ลุมไ ด ป ท ม ท อง ผ อง ศรี
หอมกล ิ่น เท วี ฟ ง ช จร

หน้า 422

ตอนที่ยกมาจะเห็นได้ว่า มีคำที่ใช้เรียกแทนผู้หญิงหลายคำด้วยกันคือ แก้วตayaใจ
วณิดา ควงยิหวา กัลยา เขาวมาลัย ทรมวีย ยาหีย โฉมทรู ขวัญเนตร โฉมฉาย
นงลักษณ และ เทวี

นอกจากนี้คำที่มารดาใช้เรียกบุตร ธิดา ซึ่งมีความหมายไพเราะ คือ ขวัญข้าว
ซึ่งตามเรื่องใช้เรียกหญิงลูกชาย

แล้วเรียกราชธิดาเข้ามาสั่ง
สาวสวรรค์ขวัญชาวอโยธาเศร้าใจ

ลบหลังลบหนานำตาไหล
จะไค้พึ่งพระองค์คงศ์เทวา
หน้า 140

เขาคำบำรุงยศเจ้า
มันนึ่งศาก์มาพยอม

ขวัญชาวแมสศแสนถนอม
หอมลอมขวัญแมญปลื้มใจ
หน้า 472

ในบางครั้งมีการนำกลุมคำที่ไพเราะกินใจ และคำที่มีลักษณะคล้องจองกันมาใช้ ซึ่งลักษณะเหล่านี้ช่วยเสริมให้กวีนิพนธ์มีความไพเราะยิ่งขึ้น

พร้อมพระพี่เลี้ยงเหล่าก้านล
กรายกรเยื้องย่างจรลี

คิงดาวลอมจันทร์จรัสศรี
ฝูงอนงค์นารีก็ตามไป
หน้า 406

เมื่อนั้น
กมกราบบาทหมุลแล้วทูลแทน

มะเคหัวอกสั้นขวัญแขวน
ไม่ไค้ยินว่าแคนเคื่องไคร
หน้า 435

จรกาเกินทางพลางคะนึ่ง
แสนวิโยคศกศัลย์พันทวี

ถวิลถึงบุนบามารศรี
โสกัศรวญครำรำพัน
หน้า 531

กลุมคำที่นำมาใช้คือ ดาวลอมจันทร์ ออกสั้นขวัญแขวน วิโยคศกศัลย์ ครวญครำรำพัน

บางครั้งมีการนำเอาคำพื้นพิภพมาใช้ แต่ฟังเหมาะสมสอดคล้องกับเรื่อง ซึ่งแม้ว่ากวีนิพนธ์เรื่องนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ แต่การใช้คำง่าย ๆ มิได้ทำให้เสียความกลีบช่วยให้ความแจ่มกระจ่างยิ่งขึ้น

ผู้คนทั้ง คับคับสน
บางโคคโคคลอยคอยชิง

ปนละวุ่นวายทั้งชายหญิง
ชูล่วงรมรับลูกมะนาว

หน้า 57

ชาวเมืองชิงกันรับลูกกล้วยพุดกัที่ทั้งทานในงานพระเมรุ พระเมรุกาประไหมสุหรี
เมืองหมันหย่า ผู้อานจะแลเห็นกริยาอาการของชาวเมืองเหล่านั้นอย่างชัดเจนว่าประชาชน
พากันมาอย่างมากมายทั้งชายหญิง บางคนก็กระโคคคอยชิงลูกกล้วยพุดกั บางคนก็ชูล่วง รม
คอยรับลูกกล้วยพุดกั คูลหมานไปหมค

บางชั้นเขาขามเนินเคินสะกุด
ผาผอนทั้งเสี่ยออกเรียราย

เครื่องอานอววกัตกหาย
บาววิ่งเกินนายไมรอร้ง

หน้า 136

ทหารของท้าวบศีสีหนาทายแพแก่ทัพของอิเหนา ต่างคนต่างวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต
ผู้อานจะแลเห็นภาพการหนีของทหารว่ามีลักษณะรีบร้อน จากการไขถอยคำของกวีที่ว่า "ผา
ผอนทั้งเสี่ยออกเรียราย" ทำให้มองเห็นภาพได้ชัดเจน

ถามุงมากปรารถนาสิ่งใด
เวนไว้แต่ดาวเคื่อนตะวัน

บิดาจะหาให้คงไผ่ฝัน
นอกนั้นจะให้สมอารมณ์คิด

หน้า 255

ท้าวกะหมังกุหนิงตรีศตามวิทยาสะก่าผู้โอรสเมื่อเห็นโอรสเสร์ราโศกเนื่องจาก
หลงรูปนางบุษบา การไขถอยคำของกวีที่ว่า "เวนไว้แต่ดาวเคื่อนตะวัน" นั้นทำให้ผู้อาน
จากมโนภาพตามไควว่า ความรักของท้าวกะหมังกุหนิงที่มีต่อโอรสนั้นมากจนสุดที่จะบรรยาย
ได้ ยอมแสวงหาสิ่งที่โอรสต้องการทุกอย่างถ้าสามารถจะทำได้

ยินดีนั้นคังว่าคับจิต
ขอเห็นพระธิดายาใจ

แล้วกลับมีชีวิตขึ้นมาใหม่
ภวานายจงทรงพระเมตตา

หน้า 1075

ระตูประมอตันทูลตอบท้าวคทา ทอนมารวมพิชิตอภิเษกบพขบักบีเหนาที่เมือง
กาหลง เป็นก้อยคำที่แสดงความยินดีโดยใจกว้าง ๆ แท้กันความหมายลึกซึ้ง เพราะคน
เราด่าดีใจมาก ๆ มักจะเปรียบเทียบวาระวากับตายแล้วเกิดใหม่ ซึ่งก็วกได้จนถึงความ
หมายน้อยอย่างคดียิ่ง

3. เสียงของคำ ในการแต่งคำประพันธ์ก็จะต้องเลือกใช้คำให้เหมาะแก่การ
คำเป็นทองเรื่อง เช่น เสราโศก ลีลาของคำเชิงซา เมื่อถึงบทต้นเตน ลีลาของคำจะ
รวบเร็ว บทชมธรรมชาติถ้อยคำก็อ่อนหวานนุ่มนวล กวีนิพนธ์เรื่องนี้ถ้าพิจารณาส่วนกลอน
จะเห็นคุณลักษณะดังกล่าวได้ทั่วไป กล่าวคือ เสียงของคำสื่อความหมายให้อ่านเกิดอารมณ์
กลอยตาม ดังจะยกคำกลอนที่มีลักษณะสื่ออารมณ์ซึ่งเห็นได้ชัดเจนมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

ก. บทชมธรรมชาติแสดงอารมณ์รื่นเริง เสียงของคำในการพรรณนาธรรมชาติ
ถ้อยคำที่กวีเลือกสรรมาเสนาอามีเสียงนุ่มนวลและกังวาน มักใช้สระเสียงยาวและพยัญชนะ
ทวนโชนะซึ่งทำให้มีเสียงก้อง คำที่นำมาใช้เวลาอ่านมีการทอดเสียงมีลักษณะประโลมใจ
ทำให้เกิดความรู้สึกชุ่มชื่น เช่น

พระชมรุกชาติที่ริมทาง
รมรินชันชฎระบักใบ

ล้าควนหวานหอมพะยอมแย้ม
บางเผล็ดผลพวงดวงผกา

คณานกโอบบินมากินผล

อันมิ่งไม้บนเทินเนินศิรี

พางพ่นปัดพัดังสีชาด

ชมพุดางทางทรงรตมา

สูงสวางและหงคงใหญ่
ลมพัดกิ่งไกวไปมา

พิกลแกมแก้วเกดกฤษณา

หลนกลาดคายนาคาพาลี

เสียงพลครนครันกคนหนี

ทวงที่ดังคักอยู่ตุตรา

เคียรคายนควยพรรณมุงา

ยังวิลิศมาหาราบรรพต

พระพลางพิศพรณเรกษชาติ
 คอกผลพวงหอยยอกระยา
 ลางคนเอนชายปลายสะบัด
 กอรวกรมเรียงเคียงทาง
 งานระงอนเง้อมนาคีลาฉาย
 โตรกตรอกชอกธารชดสี
 ที่ทางข้างเชิงกุนงนนั้น
 ภายใตเตียนสะอาคคาคีลา

งอกงามเคียรคาชบนเนินผา
 สกณาจิกกินแลวบินพลาง
 คังไม้คักปลุกไว้ในกระถาง
 พะยอมยางสูงเยี่ยมเทียมกรี
 เหลืองแดงคังระบายหลายสี
 วาริซิมรับอุยอัครา
 รมรินพันพรณพฤกษา
 เสด็จโดยมรคาคคาลาโคล

หน้า 434

ครันถึงจิงลงในทองธาร
 ยอยหยัดคังสีหัตถารา
 พรอยพรอยตองกายคังสายฝน
 จะแสนสุขทุกวันไม่วายเว
 ไหนจะหมคณามัจฉาชาติ
 แลวจะเก็บกวาดแก้วแววไว
 อันมิ่งไมไทรโศกที่ริมธาร
 เจ้าจะเก็บบุงามารอยกรอง

สรงสนานนำพุท้เง้อมผา
 ไหลออกจากคีลาชาเห็น
 เมื่อไรนฤมลจะมาเห็น
 ลงเลนชลธารสำราญใจ
 ลวนประหลาดควายคลำในน้ำใส
 จะเที่ยวไปประพาสหาดทรายทอง
 รมแสงสรียันตรจสอง
 แลวจะรองลำนำสำราญ

หน้า 496

ข. อารมณ์รัก เสียงของคำที่ไ้จะเลือกใช้สระเสียงยาวมีจังหวะ ลีลาทอด
 เสียงสม่ำเสมอ กระแสเสียงอ่อนหวานแสดงความรู้สึกขามซึ่ง ตัวอย่างเช่น

เพลิกเพลินจำเรียวใจไหลหลง
 อิงแอบแนบข้างพลางอญงาน

ตางจ่านงจรงรักสมักรสมาน
 เขาวมาลย์นำเรอทุกเวลา

หน้า 190

แรก^๖ร^๖ร^๖ส^๖ร^๖ก^๖ป^๖ระ^๖จ^๖ก^๖ษ^๖ใจ
หมอม^๖เม^๖ียง^๖เค^๖ียง^๖ข^๖าง^๖ไม^๖ห^๖าง^๖อง^๖ก^๖

แสด^๖สน^๖ท^๖พิ^๖สม^๖ย์^๖โหล^๖หล^๖ง
โฌม^๖ย^๖ง^๖แฌม^๖พร^๖าย^๖ช^๖า^๖ย^๖ช^๖ว^๖น
หน้า 198

เม^๖ื่อน^๖น^๖
เนา^๖ใน^๖ถ^๖ำ^๖สุ^๖ว^๖ร^๖ณ^๖ม^๖ร^๖ร^๖จ^๖
แสด^๖น^๖ก^๖ระ^๖ส^๖ัน^๖บ^๖ัน^๖เท^๖ิง^๖เร^๖ิง^๖จิต^๖
แศ^๖ค^๖ล^๖ิง^๖เค^๖ล^๖า^๖เฝ^๖า^๖ช^๖ม^๖ภ^๖ิ^๖ร^๖ม^๖ยา^๖
เอน^๖อง^๖ค^๖อง^๖แอบ^๖แน^๖ม^๖นาง^๖
เช^๖ย^๖ท^๖ร^๖ว^๖ง^๖ค^๖ว^๖ง^๖ป^๖ทุ^๖ม^๖มา^๖ดี^๖
พร^๖ะ^๖แฌม^๖ย^๖ิม^๖พ^๖ริ^๖ม^๖เพ^๖ร^๖า^๖เฌา^๖ห^๖ย^๖อก^๖
พิ^๖ก^๖ศ^๖ร^๖เฌา^๖เฌ^๖ร^๖า^๖ส^๖ล^๖ค^๖ค^๖บ^๖ร^๖ร^๖ท^๖ม^๖

พร^๖ะ^๖สุ^๖ริ^๖ย^๖ว^๖ง^๖ศ^๖เท^๖ว^๖ัญ^๖อัน^๖สูง^๖สง^๖
ก^๖ับ^๖โฌม^๖ย^๖ง^๖น^๖ง^๖น^๖ช^๖บ^๖ช^๖บ^๖า^๖
ก^๖อ^๖ย^๖ที่^๖ด^๖อ^๖ย^๖ค^๖ิ^๖ค^๖เ^๖สน^๖หา^๖
ไม^๖น^๖ิ^๖ร^๖า^๖ศ^๖ค^๖ล^๖า^๖ค^๖ล^๖า^๖ศ^๖ก^๖น^๖า^๖ที่^๖
แน^๖ม^๖ป^๖ร^๖าง^๖ป^๖ริ^๖ค^๖ิ^๖เป^๖ร^๖ม^๖เก^๖ษ^๖ม^๖ศ^๖รี^๖
น^๖าง^๖ท^๖ำ^๖ท^๖ิง^๖า^๖ม^๖ง^๖อน^๖ค^๖อน^๖ค^๖ม^๖
ส^๖ัพ^๖ย^๖อ^๖ก^๖ย^๖ี^๖ย^๖ว^๖น^๖ส^๖ร^๖ว^๖ล^๖ส^๖ม^๖
ท^๖ี^๖จะ^๖กล^๖อม^๖เฌว^๖ก^๖ล^๖ม^๖ไ^๖ท^๖น^๖ิ^๖ท^๖ร^๖า^๖
หน้า 532

ค. อารมณ์เศร้า สังเกตลักษณะของคำที่ใช้ในการแสดงอารมณ์เศร้า ตอนที่
ยกมาในสี่สระเสียงยาวมีเสียงพยัญชนะ อสุ่ม คือ ศ ษ ส เป็นเสียงสระเพือกก่อให้เกิดความ
รู้สึกหวนไหว การเลือกใช้คำบางคำ เช่น ขอน รำ ละหอย ครวญคร่ำ ช่วยสร้างความรู้สึก
โศกเศร้าเกิดมโนภาพตาม เนื้อความเป็นลักษณะพรรณนา คร่ำครวญ

เม^๖ื่อน^๖น^๖
ท^๖ีน^๖อง^๖ค^๖แสด^๖ท^๖ร^๖ง^๖โศ^๖ก^๖า^๖
ป^๖า^๖น^๖ะ^๖นี้^๖จะ^๖อ^๖ย^๖แ^๖ง^๖ค^๖ิ^๖
ถ^๖า^๖เท^๖ว^๖า^๖พ^๖า^๖น^๖อง^๖ไป^๖ช^๖ม^๖เช^๖ย^๖
ส^๖อง^๖ก^๖ร^๖พร^๖ะ^๖ข^๖อน^๖อ^๖ร^๖า^๖ร^๖ำ^๖
ค^๖ิ^๖ด^๖ส^๖ม^๖น^๖อง^๖แศ^๖ส^๖อง^๖ร^๖า^๖ศ^๖รี^๖
พร^๖ะ^๖ย^๖ิง^๖เฌ^๖ร^๖า^๖ส^๖ร^๖อย^๖ล^๖ะ^๖ห^๖ย^๖ห^๖า^๖

พร^๖ะ^๖สุ^๖ริ^๖ย^๖ว^๖ง^๖ศ^๖อ^๖ส^๖ัญ^๖แศ^๖ท^๖ว^๖า^๖
โ^๖อ^๖แ^๖ว^๖แ^๖ว^๖ต^๖า^๖ช^๖อง^๖เร^๖ียม^๖เ^๖ย^๖
ท^๖ำ^๖ไ^๖น^๖จ^๖ิง^๖จะ^๖ร^๖ุ่น^๖อ^๖ก^๖เ^๖ย^๖
ไ^๖ค^๖ร^๖เ^๖ล^๖ย^๖จะ^๖บ^๖อ^๖ก^๖เ^๖ท^๖ร^๖าย^๖ค^๖ิ^๖
ช^๖ะ^๖ร^๖อย^๖เว^๖ร^๖า^๖ก^๖ร^๖ม^๖ช^๖อง^๖ท^๖ี^๖
ถ^๖า^๖ม^๖ิง^๖ม^๖าร^๖ศ^๖รี^๖มา^๖จ^๖าก^๖ไป^๖
จะ^๖ส^๖ร^๖ง^๖เส^๖ว^๖ย^๖โ^๖ก^๖ษ^๖น^๖า^๖ก^๖ิ^๖ท^๖ำ^๖ไม^๖

แต่ควรวนุเคราะห์ทำสรุทระทคใจ

สละอินให้โศกจาบัลย์

หนา 577

ง. อารมณ์โกรธ คำที่เลือกมาใช้มักเป็นสระเสียงสั้น ยาว สลับกัน เสียงหนัก เน้น กระแทกกระหน่ำ กระชากกระชั้น สะกด อันเป็นลักษณะอารมณ์อันพลุ่งพล่านหัวนไหว เช่น คำที่สะกดควยแม่ กก กค กบ เสียงมักใช้เสียงเอก หรือเสียงตรีมากกว่าจะใช้เสียงจัตวา ตัวอย่างเช่น

พระทีโรธโกรธกริ้วคือไฟฟ้า
 คุกคนคดประทุษร้าย
 แสนมหาแคบตรระตุ
 นี้เป็นกระไรมาจึงอีกอีก
 จะอวดหาญแกล้งนี้ถ้าไร
 แคววันนี้ไปแมนมิงมา

นัยนาคังแสงสรุทัย
 เยอหยิ่งหยาบคายเป็นพนัก
 ยิงเกรงกลัวกูไมหาญหัก
 อายอปลักษณ์เลกชาวพนาวา
 หากเกรงกลัวในยอญหนักหนา
 จะให้ซากูไลสกออกไป

หนา 832

4. การเล่นคำ ในกวีนิพนธ์ เรื่องนี้มีการเล่นคำหลายลักษณะด้วยกันคือ

ก. คำที่มีเสียงเหมือนกันแต่ความหมายต่างกัน

นางนวลจับนางนวลนอน
จากพรากจับจากจวนรรจา
 แหกเต่าจับเต่าร้างรอง
 นกแก้วจับแก้วพาตี
ตระเวนไพรรอนรองตระเวนไพร
 เคาโมงจับโมงอยู่เอกา

เหมือนพี่แนบนวลสมรจินตะทรา
 เหมือนจากนางสการะวาตี
 เหมือนร้างทองมาหยารัศมี
 เหมือนแก้วพี่ตั้งสามตั้งความมา
 เหมือนเวรใดให้นี้ราคเส้นทา
 เหมือนพี่จับโมงมาเมื่อไกลนาง

หนา 316

นางนวล คำแรก เป็นชื่อ นก คำหลังเป็นชื่อ ต้นไม้
 จากคำแรก ประกอบคำว่า พราก เป็นชื่อ นก คำที่สองเป็น ต้นไม้
 คำที่สามเป็นกริยาหมายถึงการพัดพราก
 ราง คำแรกประกอบคำว่า เคา เป็นชื่อต้นไม้ รางคำที่สองหมายถึงการจาก
 การทอดทิ้ง
 แกว คำแรกประกอบคำว่า นก เป็นชื่อนกชนิดหนึ่ง แกวคำที่สองเป็นชื่อต้นไม้
 แกวคำที่สามใช้แทนนางผู้เป็นที่รัก
 ตะเวนไพร คำแรกเป็นชื่อนก คำที่สองหมายถึงทองเที่ยวไปทั่วป่า
 โมง คำแรกประกอบคำว่า เคา หมายถึง นก โมงคำที่สอง เป็นชื่อต้นไม้
 โมงคำที่สามหมายถึงเวลา

ข. การใช้พยัญชนะเดียวกันให้มากที่สุดในวรรคหนึ่ง หรือที่เรียกว่าการเล่น
 อักษร ลักษณะนี้ในกวีนิพนธ์ เรื่องนี้มีอยู่มาก เรียกว่าเกือบทุกคำกลอน คือนอกจากจะเล่น
 สัมผัสสระแล้วยังเล่นสัมผัสอักษรอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

เครื่องสูง เคียง คู่ สอง ข้าง
อินทร พรหม พรอม เพรียง เรียง กัน

พระกลดหัก ทอง ขวาง กาง กัน
เสียง ประ โคม ครัน ครัน สนัน ไป

หน้า 54

มีทั้งสัมผัสชนิดคำคู่ คือ อักษรเดียวกัน เรียงกันสองคำ คือ เคียงคู่ กางกัน
 สัมผัสชนิดคำเทียบคู่ คือ อักษรเดียวกันเรียงกันสามคำคือ ประโคมครันครัน
 พรหมพรอมเพรียง

บางแดง ตัว ปลุก เสก เลข ยันต์
เนื้อ เหน็บ หนัง เหนียว เชียว ชาย

ทาน้ำมัน เคี้ยว ขม มัน กิน วาน
หาว หาญ ทร หอค ค ท น

หน้า 125

มีสัมผัสชนิดคำคือ เชี่ยวชาญ ทาวหาญ สัมผัสชนิดคำเทียบมรด คือ อักษร
 เกี่ยวกันเรียงกันสี่คำคือ เนื้อ หนึบ หนึบ หนึบ เทียว

พระทนต์แคงคังแสงทับทิม
 ผิวพรรณผดผอง เพียงทองคำ

เพริศพริ้มเพราพัศตร์คมขำ
วิไลลักษณ์เลิศล้ำอำไพ

หน้า 245

มีสัมผัสชนิดคำคือ แคงคัง ทับทิม ผดผอง สัมผัสชนิดคำเทียบมรด คือ เพริศพริ้ม
 เพราพัศตร์ และ วิไลลักษณ์เลิศล้ำ

ผิวพรรณโสภาคังทาทอง
 สองเขาวาวแววคังวิเชียร

เยื้องยองยกยงอย่างเขียน
พิศเพี้ยนงามสรรพสรรพางค์

หน้า 250

มีสัมผัสชนิดคำคือ ทาทอง วาวแวว พิศเพี้ยน สรรพสรรพางค์
 สัมผัสชนิดคำเทียบมรด คือ อักษรเกี่ยวข้องกันเรียงกันห้าคำ คือ เยื้องยองยกยงอย่าง

ลำควนหวนหอมพะยอมแย้ม
 บางเผด็จผดพวงดวงผกา

พิกลแกมแก้วเกดกฤษณา
หลนกลาดคาบคาพนาลี

หน้า 405

มีสัมผัสชนิดคำคือ หวนหอมพะยอมแย้ม เผด็จผด คาบคา
 สัมผัสชนิดคำเทียบมรด คือ พิกลแกมแก้วเกดกฤษณา

ซางเอยซางคน
พิพวงงวงงางองเงย

เรีงรนแรงร้ายสายเสย
สำหรับเคยผูกเครื่องคชาธาร

หน้า 566

มีสัมผัสชนิดคำคือ สายเสย พิพวง
 สัมผัสชนิดคำเทียบมรด คือ เรีงรนแรงร้าย งวงงางองเงย

ค. การกล่าวซ้ำคำ เป็นการกล่าวที่ทำให้เนื้อความกระจ่างขึ้นเป็นการเน้น

ความ

เสียงมาเสียง โกลนกระทบกับ
เสียง โห่เพี้ยงปัดพิทุค

เสียง สนั่นดังคลื่นในสมุทร
แสงสาตราอาวุธพรายตา
หน้า 958

ในกลอนตอนนี้จะกล่าวซ้ำคำว่า "เสียง" เป็นการเน้นให้เห็นความเด่นชัด

แฉ้ว แฉ้วพระแสงกระบี่ทรง
ตาง ลอตางแหงตางพัน

อาจองรับรองฉัตฉัน
ตาง รุกบุกบันประจัญบาน
หน้า 962

กลอนตอนนี้เน้นคำว่า "ตาง" โห่แลเห็นการสู้รบของแต่ละฝ่าย

5. การใช้โวหาร

ในการสร้างสรรค์วรรณคดีกวีนิพนธ์ โวหารเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะกวีนิพนธ์มีลักษณะบังคับทั้งรูปธรรม จำกัดด้วยคำ เสียงของคำ และต้องเขียนด้วยความละเอียดอ่อนใจ โวหาร เป็นศิลปะแห่งการเป็นคำพูดที่มีรสชวนให้อ่านติดตาม เป็นลักษณะภาษาที่ใช้คำน้อยแต่ได้ความมาก เหมาะสมกับลักษณะของกวีนิพนธ์ การใช้โวหารคือการนำถ้อยคำมาใช้ในกระบวนกลอนให้ไพเราะ มีความหมายกินใจ ดึงซึ่งยิ่งกว่าธรรมดา การใช้โวหารในกวีนิพนธ์เรื่องนี้มีหลายลักษณะด้วยกันดังนี้

ก. เชิงอุปมาอุปไมย

ความนี้สมควรทูลเหตุ
วงศ์ระตูโมคเเคียงบุญ
ตั้งจอมปลวกกับพระสุเมรุมาศ
ตั้งพันปัดพิคัมพร

ขอพระเดชแผ่เผื่อเกื้อหนุน
ตองเคื่องขุนบหมาลยพระภูธร
ตั้งชาติมฤคกับไกรสร
บหอนเปรียบได้เห็นไกลกัน

หน้า 240

กระนั้นถ้าหากมาตนาหงั้น
 คึงเอาปัดชีรายราศี
 ลางคนวาระที่จะคูครอง
 เหมือนทองคำธรรมชาติรุ่งเรือง

เห็นเกินหน้าไกลกันทั้งศักดิ์ศรี
 ปนมนี่จินตาคาควรว เมือง
 คึงเพชรผูกเรือนรองควยทอง เหลือง
 มารุกกับกระเบื้องไม้ควรรกัน

หน้า 366

ข. การกล่าวเกินความเป็นจริง การใช้โวหารแบบนี้เป็นที่นิยมกันมากใน
 หมุกวี ทำให้ผู้อ่านแลเห็นความทุกข์ยากหรือความรอนกรอนใจของตัวละครได้เป็นอย่างดี

พระแสนระลึกตรีภคะนึ่ง
 ให้เรารอนอร่าจามัลย์

ถวิลถึงมขมาสาวสวรรค์
 คึงเพลิงกัลป์ลามลนสกนชกกาย

หน้า 409

อันความรอนรนเป็นพันไป
 หนักอกคึงยกภูเขาลวง

คึงนอนอยู่ในอัครคีกาล
 มาทับทรวงให้แยกแตกฉาน

หน้า 469

ค. การแนะนำภาพในจิต เป็นเชิงเปรียบเทียบ กวีจะพยายามใช้ถ้อยคำเป็น
 การแนะนำผู้อ่านเกิดจินตนาการตามที่กวีประสงค์ ลักษณะนี้ในบทละครเรื่องอิเหนามีมาก
 เชน

แล้ววาอนิจจาความรัก
 คึงแต่จะเขี้ยวเป็นเกลียวไป

ฟังประจักษ์คึงสายน้ำไหล
 ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา

หน้า 305

แมนแผนคินสันชายที่ฟังเซย
 พิพลอยรอนใจแทนทุกเวลา

อยามักุเลยจะคึกว่า
 ฤวาสนานองจะตองกัน

หน้า 413

เห็นทัพพลหลังคาคาชา
แลไปจนสุดสายตา

คังเอาผ้าขาวลาไปทั้งป่า
ยังไม่สิ้นโยธาพลาก
หน้า 628

เหวยเหวยโจรป่าสามานย์
ถูกลูกหลานลูกกระจงในพงไพร

อย่าอวดหาญสู้ญเป็นใหญ่
จะสู้กรสิ่งทรราชที่อาจง
หน้า 727

อันโฉมยงนงกราญเหมือนถ่านคับ
ช่วยไปรคนางอย่างแตกอรอนระไร

คงจะกลับคิดเชื่อเป็นเนื้อไซ
ให้ชื่นใจจินตะทราวาคี
หน้า 1149

ง. การแนะนำภาพในเชิงพรรณนาและบรรยาย ตัวอย่างเช่น ตอนจรการำพึง
ถึงองค์เอง

ระตุร่าพึงถึงองค์
คูไหนมีไค้งามทั้งกายา
จุมกใหญ่ไม่สงาราคี
กิดจะหากัลยาเป็นคู่เคียง

ควัรูปทรงอัปลักษณ์หนักหนา
ลักษณะดมหมักพัคตร์เพรียง
จะพาที่แหงแหบเสบเสียง
ทั้งามเพียงสาวสวรรค์ให้เก็้องค์
หน้า 222

วิดิถมาธา
ตอนอิเหนาชมโฉมบุษบา เมื่อลอบดูบุษบาลงสรงเมื่อคราวเดินทางไปที่บนที่ภูเขา

พัคตร์นองละอองนวลปลั่งเปล่ง
อรชรออนแอนทั้งอินทรีย์
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งสารพางค์
พิศพลางปฏิพัทท์กำหนดไฉน

คังดวงจันทร์วันเพ็ญประไพศรี
คังกินรีลึงสรงคงคาลัย
ไม้ซัดขวางเสียทรงที่ตรงไหน
จะใครไปโอบอุ้มองค์มา
หน้า 400

ตอนอิเหนาชมถ้ำ

พระเสด็จลัดเลี้ยวเที่ยวชม
เปลวปล่องทองถ้ำอำไพ
เพดานคาราระยายอย
อจกัฒแกวมณีอศศิตาม
มีชะวากวงเว้งเป็นเชิงชัน
ฉลกรปสิงส์ตัวนานา
ทั้งเนียนกตังเป็นเห็นประหลาด
อันรูปเสื่อสีหมีกระทิง

มีมโนภิมย์แจ่มใส
พื้นลาดคาคไปควยเงินงาม
ทองทับประดับพลอยเรืองอราม
สว่างวามแวววิบจับจินดา
ลวนทองคำทำคั่นกันฝา
คุณเคนออกมาเหมือนจริง
พฤษชาติเหมือนจะไหวไวกิ่ง
เหมือนจะยางวางวิ้งเวียนวง

หน้า 493-494

จ. ไซ่ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหว เสมือนใดคิดตามบทบาทการแสดง
ตัวอย่างเช่น ตอนอิเหนาโกรชยาหรั้น จะแลเห็นอุการตอนโกรช และตอนหวนคิดถึงที่ท่า
กาหลังทรงชอรอง จากนั้นอิเหนายอนกิดขึ้นมาด้วยความกลัดกลุ้มพระทัยเป็นกำลัง

หวนหุนฉนโกรชขึ้นมา
แล้วคิดถึงพระองค์ทรงธรรม
แต่แดนชัคกลัดกลุ้มทรวงทรวง
บรรทมโศกศัลย์รัญจวนใจ

จะใคร่ลาญชีวายุหรั้น
ไคมาขอชีวันมันไว้
จะเสวยจะสร้งก็หาไม่
อยู่ในแทนร์คณูจี

หน้า 856

ฉ. คำเห็นแบบ หรือปฏิภาณในการโต้ตอบกัน ในวรรณคดีเรื่องนี้ ตัวละครแ
ละตัวมีไหวพริบในการโต้ตอบกันอย่างน่าฟัง มีการเปรียบเทียบที่คมคาย ดังจะยกมาเป็นตัวอย่าง
เช่น

ตอนที่อิเหนาเจรจาโต้ตอบกับระตูปศุภสีหนา

ซึ่งบ่าวเราทำละเมิดเกิดวิวาท
จะโทษงตัวนั้นสุกปัญญา

รกราชอาจหาญเหมือนท่านว่า
ควยไม่รู้จักหนาวาญโค

หน้า 135

คอนราชสารท้าวกูเรป็นมีถึงอิเหนา

แมนมียกพลไกรไปช่วย
อย่ากั้ทั้งเปลวอัคคี

ถึงเราช่วยก็อย่ามาคูผี
แต่วันนี้ซาคกันจนบรรลัย

หน้า 300

ราชสารท้าวกูเรป็นถึง ระตุหมันหยยา

ในลักษณะอักษรสารา
มีราชธิดายาใจ
จนลูกเราร่างคุดนางั้น
จะให้หึงผิวเขาเอาเค็ดคาย

วาระตุหมันหยยาเป็นผู้ใหญ่
แกลงไหแตงตัวไว้วชขาย
ไปหลงรักผูกพันมั่นหมาย
ซางไม่อายุไพร่ฟ้าประชาชน

หน้า 302

คอนนางจินตะทราศักพออิเหนา เมื่อทราบวาอิเหนาจะไปคาหา

พระจะไปคาหาปราบข้าศึก
ควยสงครามในจิตยังติดพัน

ถาราลักถึงคุดนางั้น
จึงบิตผันพจนามาอาลัย

หน้า 303

คอนวิทยาสะกำโตตอบกับสังคามาระตาในสนามรบ

ตัวสือยุบักมาหงัน
เหตุไคววาเป็นอนุชา

ไซวงศ้อสัญแดทวา
นับในวงศ่าประการโค

หน้า 333

ตอนอิเหนาโต้ตอบกับประสันตา ในขณะที่ประสันตาทูลถามว่าเมื่อไรจะเสด็จกลับ
เมืองหมันทยา

ธรรมดาว่าคนปากคั้น
จำจะแคะคอนคอนวาไป

ที่จะนั่งอยู่นั้นไม่ได้
ให้เขาซัดใจจึงว่าดี

หน้า 384

ตอนนางบาทยันทิ้งเลี้ยงบุษบา เจรจากตอบโต้กับอิเหนาในขณะที่อิเหนาซัดเข้ามา
ไปไกลธรรนางบุษบาขณะเดินทางกลับจากไซมณที่ภูเขาวิลิตมาทรา

บัดนั้น
ชานอายนีรักภาวนาย
รักเหมือนหนึ่งเส้นเกศา
ถึงรักก็เป็นแต่รักเรณ

บาทยันทกล่าวแกลงแกลงไซ
สิ่งใดจะหาเปรียบก็ยากเย็น
เมื่อพระไม่เมตตาจึงไม่เห็น
ยากที่จะชี้เช่นให้เห็นจริง

หน้า 445

ตอนอิเหนาแก้ตัวกับนางบุษบา เรื่องไปหลงรักนางจินตะทรา
ถึงจะมีเมียก่อนสักันบรอย
ตามจารีตสุริยวงศ์พงศ์เทวา

ก็เป็นน้อยแกยออกเสนาหา
โดยไต่สัญญาว่ากัน

หน้า 516

ตอนสี่พระยาเจรจากับประสันตา หลังจากเสร็จศึกกับท้าวมะงาดา

พิคังนกระตอยตีวิต
กลัวฟ้าจะทับลงมา

ทั้งปากเบาความคิดก็หนักหนา
จึงนอนเอาบาทาชันกันไว้

หน้า 964

ตอนนางจินตะหราตัดพ้อต่อว่าอิเหนา เมื่ออิเหนากลับไปงองอน

แต่นองรักสักคำเหมือนน้ำมาก	ชื่นทวมปากสุดที่จะหลุ้เฉลย
อย่าลุ่มหลังซังตายก็ปราชเปรย	นองก็เคยเป็นขามาชานาน
เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก	แต่น้ำผักคิมชมก้ชมหวาน
ถึงยามยี่จี้ครอยทั้งอ้อยตาล	เคยโปรดปรานเปรี้ยวก็มรุ้เต็มใจ

หน้า 1152

6. ความหยิ่งเห็น ก็มีความหยิ่งเห็นในจิตใจของมนุษย์ และสามารถถ่ายทอดออกมาให้ผู้อื่นเห็นตามความนึกคิดอย่างไร ทำอะไร เพราะความกตัญญูที่มีอยู่ในใจ ในบทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของกษัตริย์ที่พัวพันอยู่กับความรัก และการรบ มีตอนที่แสดงถึงจิตใจที่กล้าหาญของกษัตริย์ไว้อย่างน่าฟัง

ตอนที่ท้าวกะหมิงถูกหนึ่งรับสั่งให้จัดทัพเตรียมยกไปที่เมืองคานา โทกรรบทูลว่า พระชะครายอาจถึงแก่สวรรคต ก็รับสั่งว่า

เมื่อเราบัญชาการกำหนดทัพ	แล้วจะกลดบังค้อยู่อ่างไรได้
อายแก่ไพร่ฟ้าเสนาใน	จะวากลัว่ฤทธิไกรไพริน
จำจะไปท้านตอระอุทธิ	ถึงม้วยมีคมให้ใครกุ่มนิน
เกียรติยศจะไว้ในธรณินทร์	จนสุดสิ้นดินแดนแดนฟ้า

หน้า 281

เป็นการแสดงความกล้าหาญของกษัตริย์ ไม่เกรงกลัวแม้แต่ความตาย รักษาเกียรติ
ยังชีวิต

นอกจากนั้นยังมีตอนที่แสดงถึงความเจ็บแค้นของสตรีที่คิดว่าตนเองจะต้องตกเป็น
เหยื่อของผู้อื่น ทั้ง ๆ ที่สูงศักดิ์ คือ ตอนที่ขุนบาทร์สกับพี่เลี้ยงตอนที่ถูกอิเหนาพาตัวมาไว้ในถ้ำ

ทั้งเจ็บทั้งแค้นสักแสนส่วน
เสียแรงเกิดมาเป็นนารี

จงนึกในโคตรวญญูให้ถวนถี่
จะขวางจึงสามีทานทำไม

หน้า 519

ความเจ็บแค้นของสตรีที่ถูกสามีทอดทิ้งไปเป็นเวลานานปี เช่น นางจินตะหรา เมื่อได้รับสารจากสีกษัตริย์วงศ์เทวา ให้ไปเข้าพิธีอภิเษกกับอิเหนา นางมีความแค้นอิเหนา และมีความอับอายชาวเมืองกาหาอย่างยิ่ง กวีต้องการพรรณนาให้ผู้อ่านทราบถึงความเจ็บแค้นนั้น แต่จะกล่าวด้วยถ้อยคำใด ๆ ก็คงจะไม่กินใจ จึงใ้โวหารว่า "แต่รอยก็อย่าให้รวมกัน" ซึ่งเป็นคำสั้นแต่มีความหมายลึกซึ้งมาก หมายความว่า จินตะหรา ไม่เพียงแต่ไม่ต้องการเห็นหน้าอิเหนาเท่านั้น แม้แต่รอยรอยของอิเหนาที่จะมีปรากฏอยู่ที่ใดที่อิเหนาเคยไปปรากฏตัวไว้ แม้ไม่มีตัวคนอิเหนาอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว จินตะหราเจ็บแค้นอิเหนาจนไม่ประสงค์จะไปเหยียบย่ำรวมรอยนั้นด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีความเจ็บแค้นรังเกียจอย่างลึกล้ำ ถึงคำกลอนที่ว่า

เพราะชาติชายเขานี้ไม่มีสัจย์
มิขอพบขอเห็นสืบไป

สารพัดไม้อะคำใด
แต่รอยก็อย่าให้รวมกัน

หน้า 1051

ลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องช่วยยให้บทละคร เรื่องอิเหนามีความไพเราะในคำอ่านสำนวนภาษา สมกับเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเยี่ยมในด้านของบทละคร

การเสนอภาษาในการใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อ

การเสนอภาษาโดยการใช้นิสัญลักษณ์เป็นสื่อ เป็นวิธีการหนึ่งที่กวีนิยมใช้เพราะใช้ถ้อยคำน้อยแต่มีความหมายลึกซึ้ง พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงเขียนไว้ในหนังสือภาษา วรรณคดี และ วิทยาการ ว่า

ภาษาในวรรณคดีเป็นสัญลักษณ์ ผู้ประพันธ์ต้องใช้ถ้อยคำให้มีค่าในการสื่อสาร
อย่างมากที่สุด คือ ใช้ถ้อยคำให้เป็นเครื่องแสดงความรู้สึกนึกคิดของตนอย่างดีที่สุด และใน
เวลาเดียวกันถ้อยคำนั้น ๆ ต้องทำความเข้าใจให้แก่ผู้อ่าน ให้ไกลภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด
ของผู้ประพันธ์อย่างดีที่สุดด้วย ถ้อยคำในวรรณคดีจึงมีความหมายกว้างและลึกซึ้งกว่าความ
หมายธรรมดา"⁵

ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ได้ใช้วิธีการเสนอภาษาโดยใช้สัญลักษณ์เป็น
สื่อมีอยู่หลายตอนด้วยกัน ตัวอย่างเช่น

ไม่เจียมตนจะไปปนที่สูงศักดิ์
กึ่งกระต่ายหมายหมองจันทร์

เห็นเกินหน้าน้องนักพี่บาหยัน
อะไรนั่นพาทีไม่มีอาย

หน้า 93

นางจินตะหราพูดโต้ตอบกับนางบาหยันพี่เลี้ยงเมื่อพี่เลี้ยงเจรจาเป็นสื่อให้ชอบ
กับอิเหนา ใช้ความเปรียบให้เห็นความห่างไกลของคนที่มีฐานะศักดิ์ศรีต่างกัน ราวกับความ
ห่างไกลระหว่างกระต่ายกับดวงจันทร์

พิศทิวารลักษ์พิศพิศตรา
รสรักริงใจเพียงไฟกล้วย

ตั้งหยาดฟ้ามาแตกระยาหงัน
ทรงธรรมชวนชบสลดง

หน้า 233

ตอนจรรกาเห็นรูปปากของบุษบา กวีเปรียบเทียบความงามของนางบุษบาวาเสมือน
มาจากฟากฟ้า ความรุ่มร้อนในใจของจรรกาเปรียบประดุจถูกเผาด้วยไฟล้างโลกเมื่อคืนกับ
ความเปรียบลักษณะนี้กวีนิยมใช้กันมาก และเป็นคุณลักษณะสำคัญของกวีนิพนธ์ดังกล่าวมาข้างต้น
แล้ว

⁵ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ภาษา วรรณคดีและวิทยาการ
(พระนคร : ก้าวหน้า 2504), หน้า 262-264.

ถูกใจไฉ่คิสิกการแล้ว
ราวระย่ำจำจิตเจ็บอุรา

คังควงแก้วตคตองแผ่นผา
ประหนึ่งว่าจะวายชีวี

หน้า 364

ตอนอิเหนาร่ำกรวดหลังจากได้เห็นโฉมนางบุษบา

ตามความนิยมของคนไทยถือว่าควงแก้ว เป็นสิ่งมีค่า เป็นสิ่งที่เจ้าของควรหวงแหนต้องรักษาไว้ เป็นอย่างก็ เมื่อควงแก้วไปตคตองแผ่นหิน ความรู้สึกของเจ้าของจะเป็นอย่างไร ก็จึงนำเอาความรู้สึกนั้นไปเป็นสื่อกับความรู้สึกของอิเหนาเมื่อเห็นบุษบาและ ทราบว่าบุษบาจะตคไป เป็นของจรกา

คังหงส์ไม่จงชลชี
เหมือนหมูปูทรงทั้งปวง

ราชสีห์หนีถ้าสุรกานต์
ไม่เป็นห่วงควยพฤษชาสาร

หน้า 460

ตอนท้าวอุเรนเสด็จมาที่เมืองคานาเมื่อจะจัดพิธีอภิเษกบุษบากับจรกา ท้าวคานา ทูลท้าวอุเรนเปรียบเทียบพฤติกรรมของอิเหนาเมื่อหลีกเลี้ยงไม่เข้าพิธีอภิเษกกับบุษบา ประดุจกับหงส์ไม่พอใจในชลชี ราชสีห์หนีจากถ้ำแก้ว หมูนกทั้งปวงไม่โยคี ต้นไม้อันเป็นที่พักอาศัย

ข้อความดังกล่าวนี้จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจชัดเจนว่าพฤติกรรมเช่นนั้นเป็นการประพฤตินอกจากที่รอบที่ควร เป็นการประพฤติที่ตคตไปจากแนวทางที่เหมาะสม ทั้งนี้โดยกวีใช้ความเข้าใจหรือความเชื่อของคนทั่วไปเป็นมูลฐานกล่าวเปรียบเทียบโดยไม่ต้องพรรณนาตรง ๆ ทำให้กวีนิพนธ์มีรสขำ และทำให้เกิดความเข้าใจลึกซึ้งทั้งยังเพิ่มอรรถรสและเพิ่มความไพเราะให้แกกวีนิพนธ์ควย

น้องจะใครรักสันใจให้คับจิต
อันความรอนรนเป็นพันไป

สุดคิตที่จะทนทานได้
คังนอนอยู่ในอัครคิกาล

หนักอกถึงยกภูเขาหลวง
แมนมาตรมวญมุศุคปราณ

มาทับทรวงให้แยกแตกฉาน
ก็ดีกว่าทรมานไม่สมคืด

หน้า 469

ตอนที่เห็นภาพว่าบุษบาจะต้องเข้าพิธีอภิเษกกับจรกาโดยที่ไม่มีใครสามารถ
ช่วยเหลือคนใด จึงมีความทุกข์ร้อนอย่างเหลือที่จะประมาณได้ กวีใช้ถ้อยคำเปรียบว่า
ความร้อนใจนั้นทำให้เห็นาเปรียบเสมือนกับนอนอยู่ในกองไฟ ความหนักใจเหมือนกับภูเขา
ใหญ่มาทับทำให้ทรวงอกแยกแตกออก ข้อความนี้เป็นการเปรียบถ้าตีความตรงตัวก็จะเห็น
ว่าเป็นจริง แต่การใช้สัญลักษณ์เปรียบเทียบความเช่นนี้ เป็นคุณลักษณะหนึ่งของกวีนิพนธ์เพื่อให้
เข้าใจความได้ลึกซึ้งโดยใช้คำแต่น้อย

จากการศึกษาในด้านสำนวนภาษาในกวีนิพนธ์เรื่องนี้ ได้พบว่าภาษาที่เลือกสรร
มาใช้ในการแต่งบทละครเรื่องอิเหนานั้น คำแต่ละคำมีความหมาย มีความไพเราะทั้งคำ
เสียงและสัมผัส ก่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ลอยตามท้องเรื่อง สำนวนบรรยายทำให้ผู้อ่าน
เห็นภาพ สำนวนพรรณนาทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพ มีโวหารอุปมาอุปไมยที่คมคาย บทเจรจา
โต้ตอบของตัวละครแสดงให้เห็นถึงโวหารที่คมคายของกวีผู้ทรงพระราชนิพนธ์ และการเสนอ
ภาษาโดยใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อ เป็นการเสนอแนวคิดที่น่าสนใจอย่างยิ่ง